

Управління культури, туризму і курортів
Хмельницької облдержадміністрації

Хмельницька обласна
універсальна наукова бібліотека імені М. Островського

Святиня українського народу

До 450-річчя Пересопницького Євангелія

Хмельницький
2011

ББК 76.115.3

С 25

Святиня українського народу: [до 450-річчя Пересопницького Євангелія]: довід.-інформ. вид. / Упр. культури, туризму і курортів Хмельниц. облдержадмін.; Хмельниц. ОУНБ ім. М. Островського. – Хмельницький, 2011. – 12 с.

Друкується за рішенням Науково-редакційної ради Хмельницької ОУНБ ім. М. Островського від 11.04.2011 р., протокол № 7.

Укладач: *В.О.Мельник*

Відповідальна за випуск: *Н.М.Синиця*

*«Спочатку було Слово,
і Слово було у Бога,
і Слово було Бог»*

(Євангеліє від Іоана, 1:1)

Серед найважливіших пам'ятних дат 2011 року – 450-літній ювілей Пересопницького Євангелія.

З цієї нагоди Верховна Рада України 12 травня 2010 року прийняла постанову «Про відзначення на державному рівні 450-ї річниці Пересопницького Євангелія». Відповідно до Постанови 2011 рік оголошено Роком Української Першокниги.

Пересопницьке Євангеліє – унікальна пам'ятка рукописно-книжної культури України, є еталоном волинської рукописної школи XVI століття. Вона не має рівних серед тогочасних пам'яток за красою, витонченістю і довершеністю орнаменту письма та художнього оздоблення.

Книга, народжена в середині XVI сторіччя, збережена стараннями і відомих, і безвісних подвижників, стала не лише часткою нашого національного духовного скарбу, нашої живої історії, але і нашого сьогодення.

Хмельничани відзначають і другу дату Пересопницького Євангелія – 455-річчя з початку роботи над рукописом. Адже саме в Дворецькому монастирі при церкві Святої Трійці (нині с. Двірець Ізяславського району) розпочався шлях визначної пам'ятки української культури, тому деякі дослідники вважають більш правильною назву «Двірецько-Пересопницьке Євангеліє».

Коли, як і чому з'явилося Пересопницьке Євангеліє.

Частково відповіді на ці питання знаходимо на останній сторінці пам'ятки. Над нею почали працювати 15 серпня 1556 р., а завершили роботу 29 серпня 1561 р.

Те, що місцем створення української Першокниги стала саме Волинь, є цілком закономірним. Історично склалося так, що поки Велике Князівство Литовське зберігало свою незалежність від Польщі, Волинь була закрита для поляків. Тому волинська шляхта найдовше зберігала українську культуру.

Та з часом поляки з'являються і на Волині. Соціальне поневолення українського народу супроводжувалося національним та культурно-релігійним пригніченням. Католицизм на українських землях був ідеологією переважної частини панства і королівської влади, а православ'я стало релігією пригноблених мас. Боротьба між цими двома конфесіями фактично була основною формою ідеологічної боротьби в Україні. В епоху, коли духовне життя повністю підпорядковувалося теології, будь-які соціальні рухи кваліфікувалися як відступ від панівного віровчення. Ось чому справа перекладів культових текстів українською мовою тісно пов'язана з тогочасним суспільно-політичним рухом в Україні. Самі переклади вважалися найсильнішою ідеологічною зброєю проти католицизму. Відомий український письменник того часу Іван Вишенський називає знання Євангелія головним засобом полеміки з лукавством західної філософії. На думку дослідників, саме це і стало вирішальним у становленні західно-волинського художнього центру, який у середині XVI століття вже мав своє чітко окреслене мистецьке обличчя.

Ще однією важливою причиною був загальноєвропейський культурологічний підйом, пов'язаний з епохою Відродження та діяльністю українських братств, які одним із своїх завдань вважали поширення освіти і культури серед українського народу. Та це обставини, так би мовити, зовнішні. А були ще й внутрішні причини, які посприяли тому, що фундаторкою величної справи стала

саме волинська княгиня Анастасія Заславська-Гольшанська. І цілком вмотивовано бібліограф XIX століття О.В. Терещенко називав книгу «Євангелієм княгині Жеславської». Певно, така назва є дещо точнішою, ніж звичайна – Пересопницьке Євангеліє. Адже в Пересопниці була написана лише частина книги – Євангелія від Марка, Луки та Іоана.

Про саму княгиню відомостей маємо не так багато. Походила вона із роду Гольшанських. Часом її народження можна вважати період в межах 1510-1520 рр. Після 1530 р. Анастасію віддали заміж за князя Кузьму Івановича Жеславського. Варто сказати, що Жеславські походили від князів Острозьких і були пов'язані з ними. Резиденцією цих князів був Жеслав (зараз Ізяслав).

Якщо врахувати, що «благовірна і христолобива» княгиня Анастасія овдовіла саме 1556 року, то час початку роботи над Євангелієм не видається випадковим. До того ж у тексті згадується, що вона на той час уже була Параскевою – настоятельницею Святотроїцького Дворецького монастиря. Існує припущення, що постриг прийняла саме після смерті чоловіка.

Ці дві обставини, як вважають дослідники, – бажання зробити щось богоугодне в пам'ять про чоловіка (а, можливо, й виконати заповіт покійного) і розпочати служіння Богові зі значної справи – стали вирішальними у задумі і створенні перекладу всіх чотирьох Євангелій українською мовою «для ліпшого вразумлення люду християнського посполитого».

Десь до цього часу відноситься і акт передачі села Двірець у володіння тамтешнього монастиря, який знімає останні сумніви щодо місця розташування цієї святої обителі і, відповідно, місця, де розпочалося творення Першокниги. Якщо ім'я фундаторів Пересопницького Євангелія відомі, бо у тексті чітко вказано, що ними були

княгиня Заславська з роду Гольшанських, її зять і дочка – князь Іван Федорович та княгиня Євдокія Чорторийські, то ще й донині залишається дискусійним питання про творців цієї пам'ятки та роль кожного у перекладі, переписуванні або копіюванні тексту Євангелія.

Проведене працівниками Інституту рукопису кодикологічне дослідження пам'ятки свідчить, що від початку над її творенням працювали чернець Двірецького Святотроїцького монастиря Григорій, котрий згодом став архімандритом Пересопницького монастиря, а також писець Михайло Василієвич з Сянока. Після переїзду у Пересопницький монастир до роботи був залучений ще один переписувач – копіїст, ім'я котрого залишилося невідомим.

Як вважають дослідники, робота над Євангелієм у Дворецькому монастирі тривала протягом 1556-1557 років. Тут було написано Євангеліє від Матвія та перша половина тексту Євангелія від Марка.

У 1557 році з якихось причин переписування пам'ятки було перенесено до Пересопницького монастиря Різдва Богородиці, де й було завершено роботу над Євангеліями від Марка, Луки та Іоана. 29 серпня 1561 р. у книзі було поставлено останню крапку.

Оригінал Євангелія – це книга великого розміру, оправлена в дубові дошки, обтягнуті зеленим оксамитом. Складається вона з 482 пергаментних аркушів і важить 9 кілограмів 300 грам.

За змістом Пересопницький рукопис – тетраєвангеліє (чотири канонічні Євангелія). Він схожий із православними Євангеліями, які призначалися для церковного вжитку.

Важливим аспектом цінності книги є її художнє оформлення. Пам'ятку прикрашають чотири майстерно намальовані мініатюри євангелістів. Мініатюри

відкривають кожне з Євангелій, прикрашені рамками з рослинним орнаментом. Такі ж рамки прикрашають початок тексту кожного Євангелія.

Дослідники, які займалися вивченням декору, відзначають дивовижну майстерність художнього оформлення пам'ятки. Чудово виконані багатобарвні із золотом плетінчасті заставки, рослинні кінцівки, орнаментальні рамки навколо додаткових статей, декоративні віньетки на полях створюють враження мистецького твору, багато в чому уподібленого до мистецтва епохи Відродження. Та найбільше привертають увагу високохудожні рослинні облямування початкових сторінок і мініатюр, у яких упізнаються зображення листя дуба, польових квітів, характерних для українського народного мистецтва.

Книга мала дорогу оправу, яка декілька разів мінялася. Відомо, що у 1840-х роках оправа була поновлена і в такому вигляді пам'ятка зберігається до сьогоднішнього дня.

Цікавою є доля Першокниги. Після написання Євангеліє тривалий час зберігалось у Пересопницькому монастирі. Однак у 1630 р. монастир припинив своє існування. На якийсь час пам'ятка загадково зникає, щоб потім вже на початку XVIII ст. з'явитися у Центральній Україні. Невідомо яким чином, але зрештою Євангеліє опинилося в руках гетьмана Івана Мазепи. У 1701 р. гетьман подарував його Переяславському кафедральному собору. Майже 100 років Євангеліє зберігалось в соборі, а потім опинилося в бібліотеці Переяславської духовної семінарії. Наприкінці 1845 р., перебуваючи в Переяславі, з Пересопницьким Євангелієм мав змогу ознайомитися Тарас Шевченко, про що свідчить запис в його археологічних нотатках.

У 60-х роках XIX ст. семінарію перенесли до Полтави. Туди ж помандрувало і Євангеліє. У 1873 р. книгу передали графові Д. Толстому – й вона опинилася в Петербурзі. Потім пам'ятка потрапила до великого князя Петра Георгійовича, принца Ольденбурзького, а після його смерті, за сприяння вдови покійного, повернулася знову до Полтави. Тут Євангеліє пережило революційні події 1917-1918 рр., громадянську війну. Під час Великої Вітчизняної війни книгу евакуювали до Уфи. У повоєнні роки пам'ятка зберігалася у Києво-Печерській лаврі, згодом її передали в Центральну наукову бібліотеку (нині Національна бібліотека ім. В.І. Вернадського).

Відкрив Євангеліє світові 1837 року і ввів у науковий обіг славетний вчений-енциклопедист Осип Максимович Бодяньський – друг Миколи Гоголя й Тараса Шевченка, визначний український філолог-славіст, професор Московського університету, член-кореспондент Петербурзької Академії наук. Дорогою за кордон він спинився в Переяславській духовній семінарії, де свого часу навчався. Тут, у семінарській бібліотеці, увагу науковця привернув вишукано оздоблений манускрипт. З вкладної записки О. Бодяньський дізнався, що пам'ятку привіз до Переяслава гетьман Іван Мазепа. Уже з Праги вчений надіслав короткий опис пам'ятки до «Журнала Министерства народного просвещения»: ця публікація стала першим друкованим словом про Пересопницьке Євангеліє. Суспільно-історичну вагу книги розкрили провідні вчені П. Житецький, О. Грузинський, Г. Павлуцький. Навіть за радянських часів панувало розуміння цінності пам'ятки, про що свічить її опрацювання науковцями Інституту мовознавства імені О.О. Потебні АН УРСР і підготовка Євангелія до друку.

Про значення Пересопницького Євангелія як визначної пам'ятки духовного життя українського народу

можна говорити в різних хронологічних аспектах – з погляду її часу і з погляду сучасності. Насамперед Пересопницьке Євангеліє відповідало практичним потребам доби – дало в руки простого народу духовну зброю для боротьби за самостійність своєї народності і своєї віри. До сфери релігійних понять і переконань – найвищої для того часу сфери духовного життя суспільства – піднялося народне слово, і це був яскравий вияв пробудження національної свідомості, відгомін благородної пристрасті народу, захопленого боротьбою за свою духовність. Нехай це слово ще не було відшліфоване літературною практикою, як у сусідів-слов'ян, а рясніло чужими живій мові церковнослов'янізмами та польськими словами. І все-таки Пересопницьке Євангеліє порівняно з наступними перекладами мало суттєві переваги. Іван Франко з цілковитою певністю сказав: «...найстарший переклад Пересопницького Євангелія являється взірцем, якого не досягли ані Лободовський, ані Куліш з Пулюєм, і з якими зрівнявся один Морачевський».

У 2001 році до 10-ї річниці незалежності України та 440-річчя від часу створення Пересопницьке Євангеліє було перевидане. Виконане на високому поліграфічному рівні, транслітероване сучасним шрифтом, це видання супроводиться ґрунтовним науковим апаратом, подано також вичерпну бібліографію праць про пам'ятку.

Підготували й видали цю фундаментальну працю Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського, Інститут української мови НАН України, Український інформаційний центр.

2008 року Українська православна церква Московського патріархату здійснила в рамках урочистого святкування 1020-річчя Хрещення Київської Русі факсимільне видання Пересопницького Євангелія.

Чергове видання Першокниги готує видавничий дім «АДЕФ – Україна» під егідою Фонду Леоніда Кучми «Україна».

З погляду сучасності Пересопницьке Євангеліє – унікальна пам'ятка рукописно-книжкової культури України, її історії, мови. Мало сказати, що це гордість нашого народу. Це символ незалежності Української держави, наш духовний оберіг, на якому під час інавгурації присягають Президенти України на вірність своєму народові.

Бібліографія

1. Про відзначення на державному рівні 450-ї річниці Пересопницького Євангелія: Постанова Верхов. Ради України від 12.05.2010, № 2175-VI // Уряд. кур'єр. – 2010. – 20 трав. – С. 4.

2. Пересопницьке Євангеліє 1556-1561: Дослідження. Транслітерований текст. Словопоказчик / НАН України; Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського; Ін-т укр. мови. – К., 2001. – 700 с.

3. Тимошук О. Не спалило її забуття // Хай буде воля Твоя...: літ.-худож. вид. – Сімферополь, 2009. – С. 56-117.

4. Білодід О. Пересопницьке Євангеліє і клятва президента Л. Кравчука / О. Білодід, І. Бражник. – К.: МП Фотовідеосервіс, 1992. – 36 с.

5. Писаренко С. А долоню над Пересопницьким Євангелієм пронизує тепло / С. Писаренко, М. Білокопитов // Віче. – 2011. – № 1. – С. 6-8.

6. Слава тобі, рік Першокниги! // Віче. – 2011. – № 1. – С. 4-5.

7. Андріяшик О. 2011 – Рік Української Первокниги // Літ. Україна. – 2011. – 6 січ. – С. 1, 10.

8. «Пересопницьке Євангеліє» // День. – 2010. – 24-25 груд. – С. 17.
9. Пересопницьке Євангеліє – духовна святиня народу // Ти і я. – 2010. – 9 груд. – С. 12.
10. Миколук О. До ювілею Першокниги // День. – 2010. – 30 верес. – С. 1, 2.
11. Кралюк П. Євангеліє княгині Жеславської // День. – 2010. – 30-31 лип. – С. 8.
12. Омелянчук І. «Пересопницьке Євангеліє» повернулося додому // Уряд. кур'єр. – 2010. – 16 січ. – С. 2.
13. Чернега М. Двірцеві люди – про Пересопницьке Євангеліє // Україна молода. – 2005. – 16 лют. – С.8.
14. Поклад Н. Пересопницьке Євангеліє // Молодь України. – 2009. – № 34. – С. 4.
15. Глинчак В. Книга присяги: Пересопницьке Євангеліє – відоме і невідоме // Дзеркало тижня. – 2005. – 12 лют. – С. 23.
16. Омелянчук І. Книга, на якій присягають Президенти // Уряд. кур'єр. – 2005. – 5 лют. – С. 5.
17. Матвієнко А. Пересопницьке Євангеліє – видатна пам'ятка українського відродження XVI ст. // Дивослово. – 2004. – № 5. – С. 31.
18. Соколовський В. Рукопис з Пересопниці // Чумац. шлях. – 2002. – № 1. – С. 7-8.
19. Чепіга І. Пересопницьке Євангеліє (1556-1561) // Чумац. шлях. – 2002. – № 1. – С. 6-7.
20. Остапенко О. Книга навчить, як Президенту жити: Пересопницьке Євангеліє – перший переклад частини святого Письма // Україна молода. – 1999. – 30 листоп.
21. Чепіга І.П. Пересопницьке Євангеліє: історія відкриття пам'ятки // Бібл. вісн. – 1997. – № 1. – С. 38-39.

Довідково-інформаційне видання

Святиня українського народу

(До 450-річчя
Пересопницького Євангелія)

Матеріал підготувала:
Мельник В. О.

Відповідальна за випуск:
Синиця Н.М.

Комп'ютерний набір:
Берлоус Ю.С.

Редагування:
Синиця О.В.

Підписано до друку 04.2011р. Формат 60x84/16

Гарнітура Times New Roman. Наклад 100 прим.

Віддруковано з готового оригінал-макета ФОП Закоłodним М.І.
м. Хмельницький, вул. Соборна, 55. Тел.(0382)777-717
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №3770 від 28.01.2010